

Balácsi József Attila

A dél-koreai buddhista kolostorok humora

*Nem nevetek hangosan,
amikor a faluban járok.¹*

1. Bevezető. „Bár a nevetés csekélységnek tűnik, és noha bohócok, komédiások és ostobák is okozhatják, mégis valami hihetetlenül óriási ereje van, amelynek nemigen lehet ellenállni”² – állapította meg kétezer éve Quintilianus (30/35 k. – 96/100 k.). Tudták ezt Távol-Keleten is, jóllehet aligha valószínű, hogy az írástudók üres óráikban a római szónok munkáját buzgón forgatták volna. Mivel a nevetés és a humor minden kor és kultúra velejárója, Koreában sem szorultak a nyugati barbár³ útmutatására.

A humor, a „[n]evetséges álarcában rejtezett sírás”⁴ fontos szerepet játszik az élet különböző területein, és a vele foglalkozó elméletek behatóan elemzik típusait, az iróniához, a groteszkhez, a satírához, az abszurdhoz és a komikumhoz fűződő kapcsolatait. Meghatározzák a vizsgálati módszert a példák forrásai, az esztéták világnézete és egyéni szempontjai is. Vajon mi köti össze az említett esztétikai kategóriákat? Első pillantásra eltérő fogalmakról van szó, bár érezzük a köztük meglévő eltéphetetlen köteléket. Az ellentéteket magába záró irónia tulajdonképpen színlelés – a gunyoros megjegyzéssel (a körülmények kényszerítő hatására) épp az ellenkezőjét szándékozunk mondani; a groteszk a komikum egyik válfajaként össze nem illő elemek meghökkenítő társítása; a kárörvendő, fölényeskedő satíra „a nevetségesnek csak álarcát kölcsönzi el, de ez álarc alatt mindig valami komoly célra törekszik”⁵; a XIX. század végi ember találmánya,⁶ az abszurd a köznapi gondolkodás legegyszerűbb szabályait rúgja fel; végül a komikum „valami hiba, vagyis fájdalmat és így kárt nem okozó

¹ A vallomás szavai 2004: 94 [11].

² Quintilianus 2009: 419 [VI. 3. 8].

³ A koreai 서양 퇴놈 seo-yang doe-nom ‘nyugati barbár’ minden idegent magában foglalt, a példaképnek tekintett kínaiakat is. Eredetileg a modern korban felbukkanó, külföldiekre alkalmazott kínai 洋鬼子 yāngguǐzi ‘külföldi ördög’ megjelölés kaptafájára készült. Napjainkban többnyire a külföldiek használják ironikusan – saját magukra (De Mente 2000: 437–438). A fordítás pontatlan, mert az európai nyelvekben ‘barbár’ jelentésben használt szavak (a görög βάρβαρος ‘1. nem görög, idegen, 2. műveletlen’ átvételei) nyugati fogalmat takarnak, és csupán a kínai kifejezés pejoratív jellegét tükrözik.

⁴ Arany 1968: 944. Kevésbé költői megfogalmazásban: „Olyan szemlélet, kedélyállapot, amely elnéző derűvel, jóakarattal tekint a torz, visszás, helytelen jellemvonásokra, körülményekre” (Bárdos–Szabó–Vasy 2002: 212).

⁵ Arany 1968: i. h.

⁶ Alfred Jarry *Übű király* című darabját 1896-ban mutatták be.

csúfság”,⁷ melynek „fő célja nem a javítás, csak a gyönyörködtetés”.⁸ S ha mégis kárt okoz, akkor nyomban átcsap tragikomikumba vagy tragikumba.

E sokrétűség ellenére a fenti kategóriáknak mégis akad közös mozzanatuk: a bennük megnyilatkozó humor kiváltotta nevetés. „Ez az állapot a hasizomnak sajátos rángatózását idézheti elő, mely egészen a szájig, a szájon keresztül egészen a fülekig terjedhet s kórbonctanilag megállapítható.”⁹ A nevetést, az öröm elsődleges megnyilvánulását az ember egyik alapvető, az állattól megkülönböztető tulajdonságaként szokás emlegetni. Ámde hogy állunk a humorral? Ez jóval szűkebb, bár képlékeny kategória, hiszen gyakran zavarunkat, rosszkedvünket igyekszünk leplezni egy erőltetett nevetéssel. Érdemes ezen eltöprengenünk. Mennyire univerzális jelenség a humor? Képesek vagyunk egyáltalán megérteni és értelmezni elődeink, kortársaink szellemességét, vagy csupán saját ízlésünket vetítjük ki rájuk? Min, kin, mikor és miért nevetnek az emberek? Ennek megértésére jöttek létre a humor mibenlétét megragadni próbáló, egy-egy részterületre koncentráló elméletek.

2. Mi fán terem a humor? Az antik retorikában a humor fogalma még ismeretlen; a szó mint *hūmor* vagy *ūmor* a későbbi vérmérséklettanban tűnik fel, ahol a személyiség jellegét meghatározó testfolyadékot – a nyelvújítás szavával *nedélyt*¹⁰ – illetik e névvel. Az elmélet megalapítója, Hippokratész (i. e. 460 k. – 370 k.) és továbbfejlesztője, Galénosz (130–200) szerint e folyadékok egyensúlyának felbomlása okozza minden testi nyavalyánkat. Mindegyik személyiségtypust valamelyik alapelemmel is összekötötték. Eszerint az ember temperamentuma lehet szangvinikus (vér, levegő), kolerikus (sárga epe, tűz), melankolius (fekete epe, föld) vagy flegmatikus (nyálka, víz). Ehhez hozzátevé a nedvességet, forróságot, hideget, szárazságot, továbbá a négy évszakot, megkapjuk az emberi test belső felépítését, amely szépen tükrözi kozmikus környezetét.¹¹ A *humor* szó ‘derűs szemléletmód’ jelentése az angolból terjedt el, világszerte számos nyelv ismeri.¹²

A stílusnemek elméletének jellemzésében Cicero (i. e. 106–43) elkülöníti a szellemességet az élesnyelvűségtől, majd figyelmezteti a szónokot, hogy „[k]erülje az orvosolhatatlan sérelmeket; csak ellenségeibe döfjön fullánkot,

⁷ Arisztotelész 2004: 14–15.

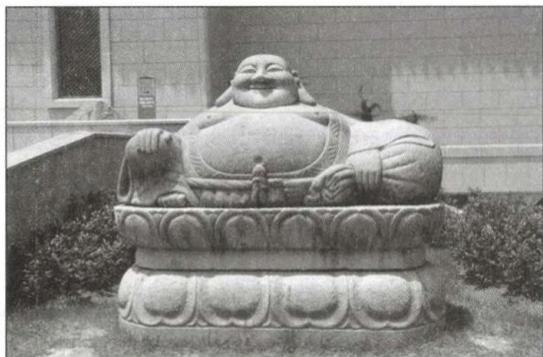
⁸ Arany 1968: i. h.

⁹ Karinthy 1975: 28.

¹⁰ Hasonló jelentésben használták a XIX. század elején a szintén neológusok alkotta *kedély*, *kedvény* ‘animus, geműth [lelkület]’ szavakat, és létezett *kedvényes* ‘humoristicus’ származéka is (NyÚSz. 163). Egy példa a *humor* szóra Héczei Dániel református lelkész (†1794) naplójából: „Csuda gusztusa van az úrnak, holott annál becstelenebb munkája sincs Volternek [Voltaire-nek], én egyszer olvastam, de soha többé nem, mert keresztyén lélek és emberséges *humor* [természet] utálja!” (Naplója bécsi újtjáról).

¹¹ Három nedvet ismerő, rokon elméletet dolgozott ki az indiai ájurvéda gyógyászat is, melynek szövegeit 500 körülre szerkesztették egybe. Koreában a neokonfucius tanok hódításával vált népszerűvé az i. e. IV. századra visszanyúló, az öt elemen alapuló, születés- és halálciklusra oszló metafizikai tanítás. A következő érzelmek társulnak hozzájuk: fa – harag, tűz – öröm, föld – gondolkodás, fém – sajnálat és víz – félelem.

¹² TESz. 2: 165–166. Vö. koreai 유머 *yu-meo*.

1. kép. Thongdosza (alapítva: 646, Kjongszangnam tartomány). Nevető Buddha. A három kőből kifaragott figurából hiányzik a kínai szobrokra olyannyira jellemző, meghitt derű

igazság kimondására, és talpnyaló hazugságokkal hízelegnek uruknak. Ebből következik, hogy „[o]ly gazdag és oly kiválólag sajtáságos adománya a humorra ritka népek van, mint a magyarnak”.¹⁴ Az anekdotagyűjtés terén szerzett tapasztalatát összegezve, nagy mesemondónk az adomát a magyar néplélek megmutatkozásának, a nemzet önreflexiójának műfajaként fogja fel.¹⁵

Bergson (1859–1941) a komédiaelméletében (1900) néhány egyedi esetre szűkíti le a témát: a forma, a mozgás, a helyzet és a szójáték komikumára. A nevetést ezekre adott válasznak tekinti, vagy a felszabadult öröm, a diadal, illetve a meglepődés kifejezésének. Szerinte e társadalmi gesztus nem a tisztá esztétikum alkotórésze, mivel „erkölcstelenül is az általános tökéletesedés hasznos célját szolgálja”.¹⁶

A retorika, a poétika és az esztétika mellett a pszichoanalízis is számottevően hozzájárult a humorelmélet fejlődéséhez. Óriási ismeretanyagot és idézetmennyiséget ártárgya magát, „A vicc és viszonya a tudattalanhoz” (1905) című, klasszikussá vált munkájában Freud (1856–1939) a humor pszichológiai mechanizmusának alaposabb megértése végett a viccet teszi meg vizsgálatá tárgyául. Pácienseinek álmait elemezve ráébred, hogy azok számos viccet tartalmaznak. Elméletének sarkalatos pontja a humor, a vicc és a komikum kapcsolatának viszonya. A viccek lényegét az örömszerző funkcióban látja: „a csattanó azáltal, hogy az elfojtott elemeket a tudattalanból visszajuttatja a tudatba, feloldja azt a feszültséget, mely a vicc hallgatójában keletkezett”.¹⁷ Tehát egy szokványos vicc elmesélésekor is bonyolult lelki folyamatok játszódnak le bennünk.

1927-ben Freud visszatér a humor témájához egy rövid tanulmány erejéig, amelynek utolsó lapjain metapszichológiai mozzanatokat is figyelembe vesz.

¹³ Cicero 1974: 205.

¹⁴ Jókai 1968: 347.

¹⁵ Részletesen lásd Hajdu 2007.

¹⁶ Bergson 1986: 47.

¹⁷ Krupp 2010: 535.

Leszögezi: „a humor hozzájárulás a komikumhoz a felettes én közvetítésével [...]. Egyébként nem mindenki képes humoros attitűdre; ez ritka és értékes adomány, és sokából hiányzik az a képesség, hogy átadják magukat a nekik nyújtott humor élvezetének.”¹⁸

Mivel a vicc a társadalmi valóságból táplálkozik, és a társadalom életét bonyolult összefüggések jellemzik, a humor az interdiszciplináris tudományágak közé tartozik. Ugyanazt a viccet másféle szemszögből boncolgathatja az antropológus, a nyelvész, a folklorista, a történész, a pszichoanalitikus vagy az irodalomtörténész. Éppen ezért sem Bergson, sem Freud, sem mások elmélete nem egyetemes érvényű, jóllehet megállapításaik mára beépültek a humorelméletbe. Az abszolút igazságnak senki sem egyedüli letéteményese: az igazság sokrétű, s a teljes kép kialakulásához mindenki hozzájárul egy-egy mozaikkövecskével. Szépen illusztrálja ezt a következő klasszikus történet:¹⁹

„Egy csoport vak összegyűlt egy elefánt körül, és megpróbálta kitalálni, milyen is lehet az állat. Egyikük az agyaráát érintette meg:

– Az elefánt éppen olyan, mint egy hosszú répa – jelentette ki.

A másíknak a füle jutott a keze ügyébe: – Olyan, mint egy hatalmas legyező – összegezte a tapintottakat.

A harmadik vak az elefánt lábát ölelte át: – Pontosan olyan, akár egy oszlop – magyarázta.

A negyedik az állat testéhez ért hozzá: – Úgy néz ki, mint a fal.

Az ötödik, aki a fejét ragadta meg, ezt mondta: – Az elefánt kóhoz hasonlatos.

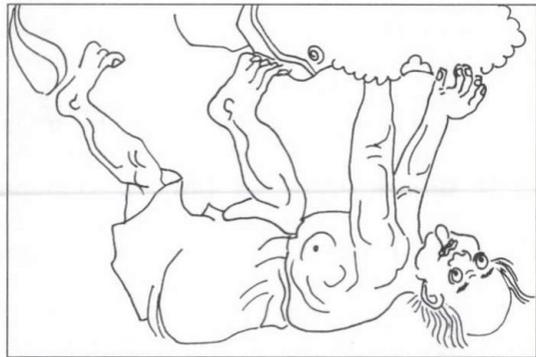
A hatodik az állat hátát tapintotta meg: – Szakasztott olyan, mint egy ágy.

A hetedik a hasát fogta meg: – Vizedézsára hasonlít – vonta le a következőtetést.

Az utolsó, aki történetesen az elefánt farkát tartotta kezében, így szól: – Kígyószerű az egész.

Ezután parázs vita robbant ki közöttük, de sehogyan sem tudtak dűlőre jutni azt illetően, milyen is az elefánt.”

Ismereteik töredezettségének és hiányosságainak a humor kutatói is tudatában vannak, s az utóbbi évtizedben számos próbálkozás született egy szélesebb körű teória megalapozására. Mahadev L. Apte a humortan tárgyát és átfogó vizsgálatának jókora kérését a következőképpen ma-

2. kép. Heinsza (alapítva: 802, Kjongszangnam tartomány). Porba tiport démon. A földhöz teremtett alak hanyatt esett, most feltápázkodni igyekszik, a mennyei király ruhájának szegélyébe kapaszkodva. Haja vörös, ruhája kék

¹⁸ Freud 1948: 388–389.

¹⁹ A dzsainista, buddhista, hinduista és szűfi forrásokból Ázsia-szerte ismert példázat Nyugaton John Godfrey Saxe amerikai költő (1816–1887) „A vakok és az elefánt” című verse révén vált ismertté.

3. kép. Heinsza (alapítva: 802, Kjongszangnam tartomány). Tigris és szerzetes az évek során teljesen eggyé vált. Gesztusaik – arcvonásaik, tekintetük, bajszuk és mosolyuk – a köztük meglévő lelki rokonságot fejezik ki. A fehér háttérből és a patyolatszín ruhából szépen kiválik a két figura

gyarázza: „A humorológia a humor nevű jelenség okait, természetét – formáját és lényegét –, illetve feladatait kutatja; a humorológusok azok a tudósok, akik ezen aspektusok vizsgálata iránt érdeklődnek. [...] A fő probléma az, hogy a humorral foglalkozó tudósok zöme a témát saját tudományága felől közelítette meg, így a jelenség más-más szempontjaira összpontosított.”²⁰

3. Konfucianus tilalom.

„A humor – különösen az ázsiai humor – az elégedettség és a szabad idő szülötte, márpedig a kínai rendkívüli mértékben rendelkezik ezzel a kettővel.”²¹

A klasszikus irodalom szigorú

szabályai azonban tiltották a megnyilvánulását; mindazonáltal i. e. 800-tól napjainkig a műfaj tucatnyi változata jött létre.²² Kínában a konfucianizmus gyakorlatilag a császárkor végéig (1911) a legfőbb állami ideológiának számított, s Koreában napjainkban is erősen hat. Mivel az értékrendje szerint a humor az esztétikai kifejezés alantasabb formája, ezért századokon át alábecsülték, jöllehet „a Konfuciuszra²³ legjellemzőbb humor általában véve a legnemesebb fajtából került ki: ő a saját rovására nevetett”.²⁴ A humorérzékelt inkább átoknak, semmint áldásnak érezték, és a sekélyes gondolkodással, éretlenséggel azonosították. Egy elgondolkodtató felmérés szerint a kínai egyetemisták úgy vélik, a humor nem tartozik az ideális, kreatív személyiség tulajdonságai közé. Találónan fejezi ki ezt a következő chiazmus: „Míg a nyugatiak komolyan humorosak, a kínaiak humorosan komolyak.”²⁵

4. Buddhizmus és humor. Homlokegyenest ellenkező a viszonya a humorhoz a buddhizmusnak, ahol a komikum és a satíra az önpallérozás eszköze: általuk edződik az ember türelme és kitartása. Képet alkothatunk a

²⁰ Apte 1988: 9, 11. 1988 óta a humorral kapcsolatos kérdéskör fóruma a „Humor” című tudományos folyóirat.

²¹ Lin Yutang 1943: 82.

²² Lin Jū-tang, a nyugati kultúrát alaposan ismerő, a tanulmányait a Harvardon és Lipszében végzett író (1895–1976) használta először, 1923-ban az angol *humor* szó fonetikus átírását, a 幽默 yōumò-t. Ez azóta kiszorította a tősgyökeres, 2500 éves 滑稽 huájī-t, amelynek jelentése eredetileg valószínűleg ‘1. tréfa, 2. rejtvény’ lehetett (vö. Xiao Dong Yue 2010: 403–406).

²³ Konfuciusz (i. e. 551–479): A kínai filozófia legjelesebb alakja. Bölcselete metafizikai kérdésekkel nem foglalkozott. Fő céljának azon erkölcsi normák rögzítését tekintette, amelyek betartása biztosítja az ország kormányzásának zavartalanságát.

²⁴ Lin Yutang 2009: 24.

²⁵ Xiao Dong Yue 2011: 466.

szerzetesek bolondozó kedvéről annak alapján is, hogy már a korai buddhizmus szabályzata tartalmazta a következő kitétel: „Ha egy szerzetes – akár csak tréfából – elrejtí vagy elrejteti egy másik szerzetes csészéjét, ruháját, ülőszőnyegét, tűkészletét vagy övét – az megvallandó vétség.”²⁶ A „Buddha-csarita” nem kanonikus Buddha-életrajzában (I–II. sz.) megfogalmazott kérdés – „[H]ogy tud nevetni, ha betegség les rá?”²⁷ – végigvonul a nevetésről alkotott indiai elméleten is, alapvetően meghatározva gondolatmenetét. Hat fokozatát különbözteti meg a nevetésnek: a buddháknak egyedül ajánlatos, zárt ajakkal formált enyhe mosolytól egészen a kitörő hahotáig, amely a bárdolatlan világiak jellemzője.²⁸ A zen buddhista tanítás egyik módszertani újítása a humor alkalmazása a párbeszédekben.

Fontos része a koreai kultúrának a mosoly. A koreaiak ahelyett, hogy hosszadalmas magyarázgatásba bocsátkoznának, többnyire egy mosollyal igyekeznek megoldani a kínos helyzetet. Így leplezik érzelmeiket, ismerik be hibájukat vagy kérnek elnézést – megőrizve nyugalmukat és arcukat.²⁹ Számos pszichológus szerint a mosoly nem csupán csökevényes nevetés, mert „a nevetés kiszabadít a lehangoltságból, míg a mosoly azon elégedettség természetes kifejezése, hogy valamilyen törekvést siker követ”.³⁰

5. Humoros témák. A közmondásokban, népmesékben, drámai művekben, viccekben és anekdotákban kifejeződő, gazdag koreai szóhagyomány szereplői korán feltűnnek a népi festészetben is, majd bővülnek a konfucianizmus, a buddhizmus és a taoizmus védőistenségeit, szentjeit bemutató ábrázolásokkal. A buddhista kolostorokban számos helyen láthatunk komikus, groteszk vagy ironikus szobrokat, képeket. Természetesen a mindennapokban a humorra használt szavak nem alkotnak olyan szigorú rendszert, mint egy tudományág rendezett szókincse, így megnyilvánulásának különféle fajtáit egyazon szó jelölheti.³¹ Villantsunk fel néhány, a kolostori műalkotásokban megnyilvánuló humoros (pontosabban: számkra annak tűnő) témát.

5. 1. Buddha. Bár a művészek nem szeghetik meg az évezredek óta meggyökeresedett kánont, bizonyos határok között

4. kép. Szuvon (Kjonggi tartomány). A skanzen egyik lakóházának bejárati falát díszítő kép. A tigris pipáját meggyújtó nyúl kedvelt motívuma a koreai népi festészetnek

²⁶ A vallomás szavai 2004: 81–82.

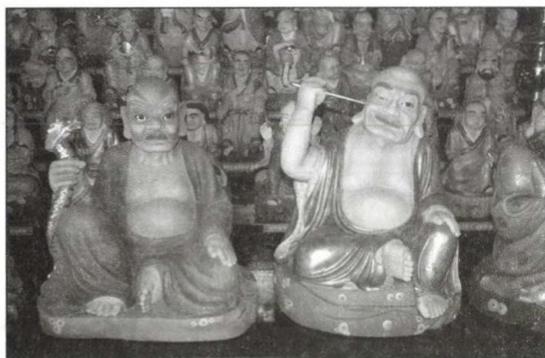
²⁷ Asvaghósa 1999: 28 [46].

²⁸ Clasquin 2001: 97–98.

²⁹ Lee Kwang-kyu 2003: 259–262.

³⁰ Séra 1980: 26.

³¹ A koreai nyelv humorral kapcsolatos legfontosabb szavai: 골계 kol-gye '1. humor, 2. szatíra, 3. gúny, 4. burkolt megjegyzés' (NMD. 161), 익살 ik-sal '1. furcsaság, bolondozás, 2. móka, tréfa, 3. humor' (NMD. 1443), 풍자 pung-ca '1. szatíra, 2. gúny, 3. burkolt megjegyzés, 4. irónia' (NMD. 1843), 해학 hae-hak '1. tréfa, 2. humor, 3. vidámság' (NMD. 1888).

5. kép. Ponvondzsongsza (Szöul). Fülét tisztogató szerzetes. Mellette ülő, idősebb társa megfontoltan tartja a kígyó nyakát

megsimogatjuk a hasát, szerencse, jómód és boldogság köszönt ránk. Ő már csöppet sem hasonlít a csonttá-bórré aszott Sákjamunit megörökítő, Vietnamban különösen kedvelt szobrokra, amelyek azt az időszakot mutatják, amikor hat évig vándor aszkétaként élt a hegyekben, naponta egy-egy kölesszemmel táplálkozva. A Nevető Buddha koreai kolostorokban meglehetősen ritka [1. kép].

5. 2. Szerzetesek. A humor szervesen hozzátartozik a csarnokokat benépesítő műalkotásokhoz. Buddha legendája megemlékezik öt, név szerint azonosíthatatlan tréfacsináló kópéról, akiknek mókái abban álltak, hogy élelmes ötletességgel vonták ki magukat a szerzetesi élet kötelmei és szabályai alól. A hagyomány elnézően említi őket, megjegyezve, hogy a komolyság hiánya árthat a megvilágosodás útjának helyes fölfogása szempontjából.

Napjainkban a tanítványok csarnokában Buddha követői ülnek: szerzetesi mivoltukat kopaszra nyírt fejük mutatja, számuk tizenhat és ötszáz között mozog. Ezek a különböző férfitípusokat megformáló, fából faragott szobrocskák a kolostori élet mindennapjainak humorát ábrázolják kéregető, habókos kifejezésű, fülüket pálcikával tisztogató alakok képében, torzonborz hajzattal-szakállal [5. kép]. Arcukon a vastag szemöldök, a kidülledő szemek közép-ázsiai eredetüket hangsúlyozzák. Megjelennek a zen buddhizmus pátriárkái, főleg Bódhidharma (470 k. – 528?), aki megismertette Kínával a buddhizmust. A művészek nem történelmi alakokat állítanak elénk, szabadjára engedett képzelőerejükkel szeszélyesen alakították ki a vonásaikat. Mindegyik figura egyedül reá jellemző arckifejezéssel, rikító öltözékben, néha felékszerezve³² van kifaragva: ez ellentmond a kolostori viseletre vonatkozó szabályoknak. Ugyanis a világ hívságainak megvetése ott kezdődik, hogy a szerzetes vagy apáca dísztelen ruhát ölt és fejét kopaszra borotválja.³³ Különösen kedvelt az a figura (talán Szansin, a hegy

³² A tíz alapvető szerzetesi tilalom egyike a tartózkodás koszorúk, illatszerek, kenetek használatától, ékszerek viselésétől.

³³ Eredetileg a csuha három részből állt, méretét és csíkjainak számát vidékenként eltérő előírások határozták meg. A regula egy személynek három rend ruhát ír elő. Szimbolikusan a haj levágása visszatérés a serdülőkor előtti, nemi vágyak nélküli életkorba. Éppen ezért a szerzetesek gyakran hajuk megnövesztésével fejezik ki lázadásukat a fennálló viszonyok ellen.

szelleme ihlette),³⁴ amelyik kékeslila színű tigris ölel magához, első két mancsát a vállára téve. Szansin és a tigris kitüntetett helyet foglal el a koreai buddhista ikonográfiában [3. kép]. Ezekből a képekből látható, mennyire igyekszik a kelet-ázsiai ember megőrizni a természettel az összhangot: még a vérszomjas tigris is kezes báránnyá válik társaságában. S ha már az, akkor kifogyhatatlan humorforrás is egyben, s ezt a lehetőséget a festők zöme ki is aknázza.

5. 3. Mennyei királyok. A négy égtájat jelképező, a kínai Tang- és Szung-dinasztia idején (618–1279) Kínából átvett mennyei királyok (másképp égtájörök) alakja az Egyesült Silla Királyság korában (668–936) jelenik meg a kolostorok kapujában: a kétoldalt emelkedő szobraik az öt métert is elérhetik. A legrégebbiek 1515-ben készültek a Porimszában (862). Szokkuram sziklaszentélyében (742–765) még marcona tábornokok alakját öltik magukra, de a XVI. századtól fogva egyre több humorral ábrázolják őket. Néha barátságos, sőt mosolygó arckifejezéssel tekintenek a belépőkre, s a kardot szinte csak az illendőség kedvéért szorítják a markukban. A Szudoksza ijesztő alakjai korántsem humoros célzattal készültek, azonban a csizmájuk alatt gyötrődő, megalázott gonosz démonok már egyértelműen a fafaragó kaján gúnyának szülöttei. E torz arcú, idomtalan testű, groteszk figurák félelmet ébresztenek a többi ördögfajzatban, ugyanakkor mulattatják a jámbor látogatót [2. kép].

A mennyei királyokhoz hasonlóan szolgálta Európában a gonosz elűzését és a hívó lélek büntől való elrettentését a középkori szent épületek homlokzatán (elvéve a szentélyben vagy a templomhajójában) elhelyezett groteszk szobor,³⁵ amelynek szerepét így látja egy japán művészettörténész: „Az igazi szépség természetes velejárója a groteszk eleme [...]. A történelemben csak azok a korszakok rendelkeztek valódi hatalommal, amelyek groteszk szépséget tudtak létrehozni. Kínában a Han és a hat dinasztia óriási ereje ilyen szobrászatban nyilvánult meg. Nyugaton a román kortól a gótikáig számos szobrot alkottak. A Notre-Dame vízköpői széles körben ismertek.”³⁶

Falusi házak ajtaján vagy kapuján mennyei királyok helyett – mintegy alteregóikként – a koreai folklór lendületes vonásokkal felskiccelt alakjai is láthatók. Ezek jobban is illenek a paraszti környezethez a díszes ruházatú királyoknál. Leginkább a tigris és a sárkány bukkan fel. A tigris, a varázslók hátsállata nem csupán a démonok esküdt ellensége, hanem a népmesék legkedveltebb állatszereplője is [4. kép].³⁷

6. kép. Undzsusza (alapítva: 827, Csollanam tartomány). „Vasüstben mint az étel fő sok más...”³⁸

³⁴ Lásd Balázs 2012

³⁵ Szalay 2003: 85.

³⁶ Yuko 2004: 144.

³⁷ A koreai folklórban betöltött szerepéről lásd Balázs 2012

³⁸ Asvaghósa 1999: 113 [XIV. 13].

7. kép. Kuinsza (alapítva: 1945, Cshungcs-hongbuk tartomány). Oszlopláb tokkabival

nyomat ecseteli az ottani szenvedéseket. Nem ritkán a csarnokfalakat borító, sokalakos kompozíció felső fele a mennyország gyönyöreit érzékelteti, míg az alsóban a pokol szörnyűségei elevenednek meg: „Tűzszínű, olvasztott vasat kell egyeseknek nyelniük, Mások megtüzesített vaskaró hegyén üvöltének.”⁴⁰ A buddhizmus alap gondolatából, az újjászületésből fakadóan a bűnösök szenvedése szakadatlanul újratekődik.

A szövegek nem nyújtják részletes jellemrajzát az alvilágot benépesítő démonoknak, ám a nép élénk képzelővilága hátborzongatóan tárja elénk őket, akár csak a vétkeikért bűnhődő elítélteket [6. kép]. Az ágyékkötös-palástos ördögök feje közepén kopasz, oldalt lángszerűen égnek álló, kék, zöld, sárga vagy vörös hajtincs keretezi. Láncon vezetik a szögekkel kivert lábbilincset vonzó bűnösöket a nekik kijelölt pokol felé; a távoli hegyek oldalát lángnyelvecskék borítják. A sámánisztikus hiedelmek túlvilágképe sok párhuzamot árul el a buddhistákéval, mivel a pokolnak ott is számos válfaja létezik: az egyikben kések hasogatják a bűnöst, a másikban a nyelvét tépik ki, a harmadikban vasrudakkal püfölik; van tüzes és jeges, csonttörő, tomboló vihartól rázkódó és kígyóktól nyüzsgő pokol. A Kuinsza csarnokának külső falán a művész egész sorozatot szentel a témának. Itt az iszogató, piros nyelvű démonok hamufolyóban szórakoznak; amott a szögekkel átszúrt vétkeket dárdával-karddal szurkálják-kaszabolják. Cérnavékony nyakuk és püffedt pocakjuk első pillantásra sokunkat megkacagtat.

Bár a buddhista etika elítéli a gyilkolást, a nirvána érdekében kifejtett hatás végett az alvilági kínokat borzasztó élethűen ábrázolja. Nem ritka azonban a pokoltörténetekben a komikum sem: gyakran számolnak be arról, hogy valaki tévedésből egy másik személy bűneiért fizet meg. Még a szigo-

Elúzi a háborút, a dögvészt és az éhínséget. A vele együtt ábrázolt sárkány pedig az öt áldásban részesíti a ház lakóit: hosszú élettel, gazdagsággal, egészséggel, bátorsággal és békés hallal ajándékozza meg őket.³⁹

5. 4. A pokol bugyrai. A kolostorok főcsarnokától jobbra emelkedik a túlvilági élet csarnoka. A bűnösök vezeklését bemutató hátborzongató képsorok a XIII. századra váltak a kelet-ázsiai buddhista művészet szerves témájává. Egységes pokolkép a távol-keleti mitológiákban, vallásokban nem alakult ki, ámde a pokolábrázolás Közép- és Kelet-Ázsia-szerte sok közös elemet tartalmaz. Az alvilágról szóló leírások alapján számos kézirat és fa-

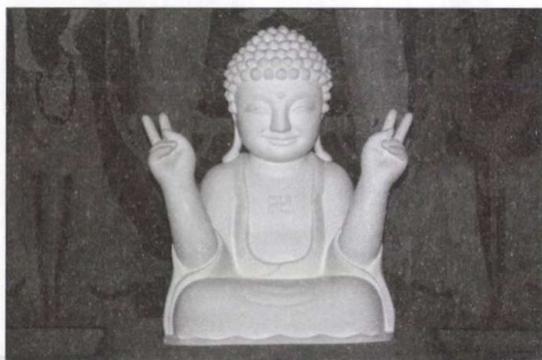
³⁹ A képek tüzetes leírását nyújtja Chöng Pyöng-mo 2002: 129–134., s a legszebbekből ad válogatást Yun Yeolsu 2002: 418–470.

⁴⁰ Asvaghósa 1999: 113 [XIV. 12].

rú filozófiai traktátusok is gyakran utalnak a hideg poklokra. Alvilági lények nemcsak a túlvilági élet csarnokában láthatók. Templomok tetőcserepein és a pazar díszítésű faépítményeken a lótusz és egyéb motívumok mellett gyakori a rontáshárító tokkabifej,⁴¹ amelynek grimasza nevetésre ingerelhet minket [7. kép].

6. Befejezés. A művészi ábrázolásnak ragaszkodnia kell a hagyományokhoz, hiszen csak így juthat el maradéktalanul az üzenete a befogadók, a művészetkedvelők széles táborához. A túlságosan újíto szellemű alkotásokat nemcsak a szakmabeliek, hanem a nagyközönség is értetlenül (sőt, néha ellenségesen) fogadja. Egyszersmind néha kisebb-nagyobb módosítások, motívumváltozatok jöhetnek létre, amelyek idők múltán az ikonográfia szerves részévé válhatnak. Felbukkan a buddhista kolostorok falai között napjaink Korea-szerte közkedvelt gesztusa, a győzelem (V mint angol *victory*) jele is: kifelé fordított tenyerünk középső és mutatóujja elválík egymástól, miközben másik három ujjunk összeszorul. A koreai fiatalok gyakran láthatók vele fényképeken; valószínűleg csak 'győzelem' értelmét ismerik, nincsenek tisztában azzal, hogy (főleg maguk felé fordított tenyérrel alkotott változata) durva sértés is lehet. Egy mosolygó Buddha mindkét kezével a modern idők mudráját⁴² mutatja. A szobrocskát hófehérsége még inkább kiemeli a színes képpel borított fal megszokott motívumvilágából. Vajon ismerte a szobrász a Buddha-alak mellén látható szauvasztika⁴³ másik, európai jelentését? Ugyanis ennek variánsa (ellenkező irányba mutató karjaival) nálunk elsősorban a fasizmust idézi fel az emberek tudatában [8. kép].

Ez a jelképek elkerülhetetlen sorsa: megszületnek, kultúráról kultúrára vándorolnak, megjelenési formát vagy jelentést változtatnak, feledésbe merülnek. Hol komolyak, hol játékosak, hol elszomorítanak, hol jókedvre fakasztanak. „Funkciójuk azonban

8. kép. Szukuksza (alapítva: 1459, Szöul). Szent és profán találkozása

⁴¹ Tokkabi (koreai 도까비 do-kka-bi 'féllábú ördög'): Szellem a koreai mitológiában, népmesék gyakori szereplője, aki a szegény embert kincssel vagy pénzszerző tárggyal ajándékozza meg. Templomajtókon, killincseken, oszlopfőkön, padlócsempéken, tetőcserepeken és tábornokok ruháján (vállán vagy övén) megszokott motívum.

⁴² Mudra (szanszkrit मुद्रा mudrā '1. jel, 2. pecsét, 3. lenyomat, 4. érme, 5. nyomódúc'): Indiai táncmozdulatokból kialakult szimbolikus jelentésű rituális testhelyzet, arcjáték, kar- vagy kézmozdulat, amely egyértelműen jelzi számunkra az ábrázolt alak személyét, s egyidejűleg tükrözi szellemi állapotát is.

⁴³ Szauvasztika (szanszkrit सौवस्तिक sauvastika, स्वस्तिक svastika 'áldásos'): Világszerte ősrégi jelkép, a kereszt egyik formája. A szauvasztika a Nap déli pályáját és az élet pusztulását, a szvasztika pedig a Nap északi pályáját, a természet tavaszi ébredését szimbolizálja. Koreai térképeken, útjelző táblákon a piros szauvasztika buddhista templomot vagy éttermet jelöl.

ugyanaz marad. Csak le kell rántanunk mindig új álarcaikat.”⁴⁴ Ugyanolyan változatosak, mint valamely beszéd, szöveg, műalkotás, személy vagy jelenés, amelyre a sokféle adható reakció közül az egyik legszájonfekvőbb – a nevetés.

Irodalom

- A vallomás szavai. *Pátimókkha. A korai buddhizmus szerzetesi szabályzata* 2004. 2. kiad., ford. Farkas László, Budapest, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola
- Apte, Mahadev L. 1988. *Humorology*, Humor 1: 5–25.
- Arany János 1968. *Széptani jegyzetek*, in uő: *Válogatott prózai munkái*, Budapest, Magyar Helikon, 932–969.
- Arisztotelész 2004. *Poétika*. 3. kiad., ford. Sarkady János, Szeged, Lazi
- Asvaghósa 1999. *Buddha élete (Buddha-szarita)*, ford. Vekerdi József, Budapest, Terebess
- Balázi József Attila 2012. *Szansin és a tigris*, Napút 14 (8): 16–24.
- Bárdos László – Szabó B. István – Vasy Géza 2002. *Irodalmi fogalmak kisszótára. Kiegészítésekkel*, 2. kiad., Budapest, Korona
- Bergson, Henri 1986. *A nevetés*, 3. kiad., ford. Szávai Andor, (Gondolkodók), Budapest, Gondolat
- Chöng Pyöng-mo 2002. *Korean Folk Painting and Chinese Nianhua. A Comparison of the Formative Processes*, Korea Journal 40 (4): 113–166.
- Cicero, Marcus Tullius 1974. *Válogatott művei*, ford. Boronkai Iván és mások, Budapest, Európa
- Clasquin, Michel 2001. *Real Buddhas Don't Laugh. Attitudes Towards Humor and Laughter in Ancient India and China*, Social Identities 7: 97–116.
- De Mente, Boyé Lafayette 2000. *NTC's Dictionary of China's Cultural Code Words. The Chinese Have a Word for It. The Complete Guide to Chinese Thought and Culture*, Chicago, McGrawHill
- Eliade, Mircea 1997. *Képek és jelképek*, ford. Kamocsay Ildikó, (Mérleg.), Budapest, Európa
- Freud, Sigmund 1948. *Der Humor*, in uő: *Gesammelte Werke. Chronologisch geordnet. Werke aus den Jahren 1925–1931*, Bd. 14., London, Imago, 381–389.
- 1982. *A vicc és viszonya a tudatalanhoz*, ford. Bart István, in uő: *Esszéek*, ford. Bart István és mások, Budapest, Magvető
- Hajdu Péter 2007. *Az anekdota mint a magyar élet tükré*, in Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk., *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig*, Budapest, Gondolat, 418–429.
- Héczei Dániel 1905 [1790]. *Naplója bécsi útbjáról*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság
- Jókai Mór 1968. *A magyar néphumorról*, in uő: *Cikkek és beszédek 5. 1850–1860*. 2. rész. (Jókai Mór Összes Művei.), Budapest, Akadémiai, 335–351.
- Karinthy Frigyes 1975. *Nevetés*, in uő: *Görbe tükör*, (Karinthy Frigyes Összegyűjtött Művei.), Budapest, Szépirodalmi, 28–30.
- Krupp József 2010. *Humor*, in Adamik Tamás szerk. *Retorikai lexikon*, Pozsony, Kalligram, 532–538.
- Lee Kwang-kyu 2003. *Korean Traditional Culture*, (Korean Studies Series, 25.), Seoul – Edison, Jimoondang
- Lin Yutang 1943. *Humor*, in uő: *Mi[,] kínaiak*, ford. Benedek Marcell, Budapest, Révai, 81–88.
- 2009. *The Wisdom of Confucius*, (English Works of Lin Yutang.), Beijing, Foreign Language Teaching and Research Press

⁴⁴ Eliade 1997: 19.

NMD. = Suh, Cheong Soo ed. 2003. *New Millenium Dictionary of Korean Language & Culture*, Seoul, Hansebon

NyÚSz. = Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*, 1–2. köt., Budapest, Hornyánszky

Quintilianus, Marcus Fabius 2009. *Szónoklattant*, ford. Adamik Tamás és mások, Pozsony, Kalligram

Séra László 1980. *A nevetés és a humor pszichológiája*, Budapest, Akadémiai

Szalay Károly 2003. *Karikatúra és groteszk a magyar középkorban*, (Életműsorozat.), Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó

TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1–3. köt., Budapest, Akadémiai

Xiao Dong Yue 2010. *Exploration of Chinese humor: Historical review, empirical findings, and critical reflections*, Humor 23: 403–420.

– 2011. *The Chinese ambivalence to humor: Views from undergraduates in Hong Kong and China*, Humor 24: 463–480.

Yuko Kikuchi 2004. *Japanese Modernisation and Mingei Theory. Cultural nationalism and Oriental Orientalism*, London – New York, RoutledgeCurzon

[Yun Yeolsu] 윤열수 2002. 민화. II. 서울, 도서출판 예경

VÉN ZOLTÁN

DAIDALOSZ ELMAGYARÁZZA MINOTAURUSZNAK A LABIRINTUS SZERKEZETÉT